

*Дюкар К. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ВІДОНІМНІ НЕОСУБСТАНТИВИ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ОНЛАЙН-ПРОСТОРИ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті висвітлено питання, пов'язані з особливостями структури та семантики іменникових інновацій відсубстантивного походження, що поставили як реакція мовної спільноти на агресію Росії проти України та зафіксовані в українськомовному медійному онлайн-просторі. Указано на той факт, що до різних аспектів неогенності прикута увага наукових спільнот усього світу, однак унаслідок специфіки об'єкта дослідження це не вичерпує всього багатоманіття проблемних і дискусійних моментів, пов'язаних із ним. Закцентовано на тому, що антропонімікон, тривалий час залишаючись консервативною системою, майже негнучкою до змін і впливів, останнім часом починає вступати в активні словотвірні стосунки. Спостережено, що причини вказаної динаміки лежать часто в площині позамовних реалій. Зафіксовано тенденцію до продукування відонімних іменників-дериватів як за узуальними, так і незузальними зразками. Указано на те, що найбільш продуктивною в межах узуальних способів творення похідних є суфіксація. Окремо зауважено утворення словотвірних парадигм, у яких вершинами словотвірних гнізд і нульовим тактом у словотвірному ланцюжку є антропоніми. З'ясовано, що подібні парадигми утворюються доволі швидкими темпами, якщо зіставляти з тяглістю в часі подібних процесів у попередні періоди. Розглянуто специфіку мотиваторів, що зумовлює різні девіантні вияви під час словотворення. Констатовано творення похідних за допомогою незузального інструментарію, що вирізняє строкатість і різноманітність залучуваних до деривації засобів. Підмічено вплив аналогій до подібних за структурними та/чи семантичними параметрами загальнономовних похідних. Зауважено гіпотетичну полімотивованість деяких новотворів, спричинену об'єктивною неможливістю зафіксувати всі вербальні реалізації «живого» мовлення. Указано на затребуваність розвідок, присвячених аналізу структурно-семантичної специфіки новотворів загалом і неосубстантивів зокрема на матеріалі українськомовного медіаконтенту з метою всебічного та більш ґрунтовного дослідження мовленнєвих артефактів періоду конвенційного протистояння.

Ключові слова: антропонім, деривація, неолексема, твірна база, формант, девіація.

Вербальні знаки певного періоду залишаються «живими свідками» тієї реальності, яку людський мозок за їхньої допомоги оприявнює, номінує, членує, категоризує, описує, параметризує, систематизує, оцінює. Як влучно підмітили І. І. Шахновська та Л. Т. Загородна, «мова завжди є ключем до розуміння дійсності» [1, с. 112]. У цьому контексті українська мова на своєму хронологічному зрізі від 24 лютого 2022 року до

сьогодні віддзеркалює невпинний пошук носіями тих мовних засобів, котрі повною мірою, найбільш адекватно й вичерпно вможливають реалізацію онтологічних запитів на фіксування довколишньої реальності в усій її об'єктивній всеохопності та суб'єктивній оцінності. І мова як система систем пропонує мовцям своєрідний алгоритм дій – повторно номінувати, переосмислити, сконструювати за принципом пазла з наявного матеріалу, що на практиці означає продукування не просто нових за формою чи значенням слів, а інновацій із незвичною структурою, семантикою, комбінації яких обмежує винятково креативність автора [2, с. 197]. Із огляду на те конвенційне повномасштабне протистояння, у якому наразі перебуває Україна, актуалізувало саме згадані вище алгоритми, активізувавши неогенні процеси в мові та мовленні.

Перефразовуючи тезу О. Семотюка, «“виробництво” й “трансляція” певних сенсів та образів, ідеологем, ціннісних орієнтирів і політичних пререференцій» [3, с. 273] колективної картини світу української нації воєнної доби сконденсовані в нових словах, значеннях і формах. Безпеліційним підтвердженням вказаної тенденції є масмедіа, вербальні артефакти яких зафіксовані так чи так матеріально. Отже, інноваційні утворення в масмедійному українськомовному просторі становлять цінне свідчення воєнних реалій і закономірно привертають увагу наукової спільноти, що зумовлює актуальність нашої роботи. Крім цього, незважаючи на високий ступінь розробленості різних аспектів неології лінгвістами як за кордоном, так і в Україні (праці С. Р. Cook, L. McDonald, F. O'Dell, I. Rets, M. P. Sari, J. Simpson, Г. Вокальчук, Є. Карпіловської, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, А. Нелюби), спостерігаємо неусталеність терміноапарату й дискусійність окремих моментів, що відкриває нові обрії для мовознавчих досліджень, засвідчуючи затребуваність студій із окресленої наукової проблематики. До того ж активно розроблювані питання неогенності в медіапросторі (роботи D. Reah, A. Rey, K. Sornig, O. Глазової, В. Полішук, O. Стишова та багатьох інших) унаслідок специфіки самого об'єкта вивчення залишають широкий простір для подальших напрацювань. У зв'язку з тим найновіші розвідки, присвячені мовній інновації воєнного часу (O. Деркачової, Н. Єльнікової, М. Жулинської, O. Круп'яній, І. Полішук та ін.), зокрема у фокусі уваги яких перебувають оніми чи відонімні утворення (І. Божко, С. Гриценко, O. Деркачової), не вичерпують усього багатоманіття неолексем із погляду специфіки їхньої структури та семантики, що, безумовно, підвищує цінність пропонованого нами дослідження. Маємо також зауважити, що формально-змістові особливості відонімних неосубстантивів

в українському медійному онлайн-просторі воєнного періоду до сьогодні не ставала самостійним предметом наукового студіювання, отже потребує окремого розгляду.

Мета нашої роботи полягає в аналізі структурно-семантичної специфіки відонімних неосубстантивів, що постали в мовленні медійного онлайн-простору в час повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію суверенної України. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання низки комплементарних завдань: 1) зафіксувати загальні тенденції продукування відонімних інновацій; 2) установити структурні особливості похідних; 3) вивчити лексико-семантичну специфіку несубстантивів; 4) дослідити зв'язок між формально-змістовою організацією новотворів і їхнім функційним потенціалом.

Об'єктом вивчення є інновації-іменники, що мотивовані субстантивами на позначення власних назв і активно вживані в українських онлайн-медіа від 24 лютого 2022 року до сьогодні. Предмет – структурно-семантична організація новотворів. Джерельну базу дослідження складають тексти мілітаристематики, вилучені із українськомовного сегменту медіаконтенту соціальної мережі «Фейсбук», месенджера «Телеграм», офіційних сайтів інтернет-видань.

Координати будь-якого суспільно-історичного контексту, у якому живе конкретне покоління, мають свої вербальні індикатори. Оскільки модус існування цивілізації первинно визначається предметнісними домінантами, то реакція на певні екстралінгвальні стимули щоразу набуває матеріального вираження спочатку в субстантивах, на чому свого часу наголошували й Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк [4, с. 201]. Водночас мусимо зазначити, що той пласт лексики, котрий відповідає за номінацію унікальних за своїми сутнісними ознаками предметів, є консервативним і до останнього часу лишається негнучким до зовнішніх впливів, припускаючи в низці чітко регламентованих позицій процеси на зразок транспозицій у межах лексико-граматичної категорії власне – загальне (Ватт – ват, мустанг – Мустанг, Надія – надія тощо) або словотворення (Кіпр ← Кіпренко, Стася ← Стас, Шева ← Шевченко тощо). У цьому разі про активне продукування ад'єктивів (Ілля ← Ілля) не йдеться, оскільки такі відонімні похідні є об'єктивною потребою для коректного формулювання й оформлення думки.

Попри те що ономастикон має відповідний інструментарій і базу, активні процеси мовотворчості, зокрема неогенної, йому були мало властиві, принаймні до останнього часу. Зарубіжні фахівці пояснюють це здатністю онімів до різного способу «перемикання» мовних кодів [4], що визначають стандартизованість форм вербальних сигналів. Із таких позицій активна неотворчість, здійснювана, за влучним висловом Є. Карпіловської, як «гра за правилами порушення відомих правил» [5, с. 108], заважає реалізації алгоритмів «перемикання». Однак позамова дійсність сьогодні спричинила до зрушень і в цьому пласті лексики: Арістрелкович, Бульбарусь, Лукашеску, Путлерстан, Фублдерация та багато інших одиниць, «даючи оцінку певним об'єктам, закладаючи її в назву, [вказують на ставлення мовців] до певних реалій відповідно до системи культурних концептів “добро-зло”, “любов-ненависть”, “хороше-погане” та ін.» [6, с. 53]. Як можемо помітити з наведених вище прикладів ідеться вже про «масмедійні оказіоналізми» (за термінологією О. Стишова [7, с. 36]) та активні інноваційні процеси в словотворі. Складно не погодитися

з думкою Ж. Колоїз, що «реалізація словотворчих потенцій, закладених у системі мови, є практично не обмеженою, задовольняє “запити” найвибагливіших і найнеординарніших мовців, які інтенсивно “експлуатують” наявні словотворчі ресурси, словотвірні типи і способи словотворення» [8, с. 10]. Оскільки конвенційне протистояння є межовим станом для психіки людини, неогенність, зрештою, долає опір ономастикону інноваціям такою мірою активно й агресивно, що за достатньо короткої проміжок часу, приміром, антропоніми перетворились на вихідну ланку словотвірних ланцюжків і вершини словотвірних гнізд, засвідчуючи тенденцію до утворення цілих типових словотвірних парадигм:

Путін → путлер → путлернет → путлернетівський
 → путлергрюнд → путлергрюндівський
 → пулестан
 → путлерленд
 → путя
 → пукін → ліліпукін
 → пуйло
 → путінг → путінгувати
 → путінізм → путінізувати → депутатізувати → депутатізація
 → запутінізувати
 → путінізатор
 → садо-путінізм
 → путініст → путіністський
 → путінаст → путінастичний
 → путіноїд
 → путінець → запутінець
 → путінщина
 → путінувати.

Активна словотворчість, як бачимо, постає на ґрунті як узуального словотвірного інструментарію, так і виразно оказіональних моделей, що дають змогу продемонструвати «...світобачення і світовідчуття автора, взаємозв'язок між замислом і засобами його репрезентації, певним асоціативним рядом, який виникає під час мовотворчої діяльності» [9, с. 57]. Розмаїття неоексем, до речі, переважно субстантивів, утворених у такій кількості й такими різними шляхами, логічно вписується в пошук українцями тих вербалізаторів, які б уможливили відзеркалення всієї палітри оцінок і ставлень до агресивної політики президента Путіна, його функції з позиції історичної ретроспективи й стратегічної перспективи для України і світу. Водночас маємо акцентувати на тому, що подібні до наведеної вище парадигми сьогодні утворюються, дійсно, у пришвидшеному темпі. Активізацію відонімного продукування новотворів на рівні першого словотвірного такту спостерігаємо 2014 року: «Путінізм – релігія зомбоящикнутих» (Myslovo.com, допис від 19.07.2014). 2019 року окремі словотвірні ланцюжки вже містили до трьох словотвірних тактів: «Небезпечно давати контррозвідникам забагато влади: намагаючись протистояти путіністській загрози, країна може сама себе запутінізувати...» (Український тиждень, допис від 17.06.2019); «Путіноїд не може жити без дози патріотизму» (GORDON, допис від 25.12.2019). Станом на 2022–2023 роки з'являються інновації рівня третього-четвертого словотвірного такту: «МраZота на помсту за синьо-жовті серця дітей кує “путлерюгенд”» (УКРІНФОРМ, допис від 24.07.2022); «У Мюнхені депутатізація вже почалася» (DW, допис від 19.02.2023). Зважаючи на

викладені вище факти, можемо стверджувати, що формування словотвірного гнізда з вершинним Путін відбувалося впродовж майже десятиліття.

Здійснюючи моніторинг медійного інтернет-простору протягом останнього року, фіксуємо кілька тенденцій неологізації мовлення. По-перше, найбільшу кількість інновацій, як і раніше, складають саме іменники (Базоляк, бджовеліна, Бульбарусь, Змієбаївка, Лукашеску, макронування, меркельщина, орбанщина, шольцбургер, швайнокарась тощо), хоча останнім часом спостерігаємо активізацію, зокрема й насамперед, відомішого творення дієслів (азовити, байденоувати, відірпенити, закалушити, заукраїнити, кімити, напрутулити, обмеркелитися, прикобзонити, шойгонутити тощо). По-друге, в межах іменникового словотвору похідні із однаковою ступенем інтенсивності та продуктивності утворюються як узуальними (арестовлення, бандеромобіль, відкобзонювання, гіркінування, Джонсенко, дугінщина, кадирик, ППО [Порошенко Петро Олександрович – К. Д.], стрелковщина, шольцування тощо), так і незузальними способами (Бульбашенко, Гнидон, Гіркінс, дон-Кадирон, ерехвія, криптобандерівець, медведчушка, Мінтероризму, РелаксОвич, Росососія).

З-поміж інновацій, утворених із застосуванням узуального інструментарію найбільшу кількість складають суфіксальні похідні (арестовочка, вагнерок, дамбасягіна, Джонсоненко, ермакування, карасизм, кримнашист, ладакалінізація, поворознючя, соловйовщина, шеневмерлик та ін.). Із наведених прикладів бачимо, що новотвори переважно мають абстрактне значення, хоч кореневий морф дає чітку вказівку на смислове ядро – конкретну особу, локацію тощо. Специфіка семантики таких інновацій закладена на рівні базем: до дериваційних процесів мотиватори залучаються на підставі виокремлення в номінованому онімі певного атрибута, що зі змістових позицій із урахуванням фонових знань мислиться як домінанта. Ідеться, якщо розглядати відантропонімі похідні, про особливості зовнішнього вигляду, внутрішні якості, властиву модель поведінки чи специфіку мовлення номінованих твірним реалій: арестовочка (заспокійливе повідомлення) ← Арестович (стишене заспокійливе мовлення); гіркінування (тривожне очікування й розчарування) ← Гіркін (повідомлення, сповнені критики і зрадницьких настроїв); макронування (прибирати стурбованого вигляду) ← Макрон (постійно висловлювати глибоке занепокоєння); поворознючя (мовлення, якому властиве засилля обсценної лексики) ← Поворознюк (активне вживання ненормативних висловів); соловйовщина (мова пропаганди й розпалювання міжнародної ворожнечі) ← Соловйов (пропагування ідеології «біполярного рузького міра») тощо. Складно проігнорувати структурно-семантичні аналогії наведених новотворів із декотрими загальнономовними одиницями: арестовочка – налибочка, гіркінування – розчарування; поворознючя – матюччя та ін. До речі, прикметним видається той факт, що похідні на зразок арестовлення, ермакування, марченкування, шойгування, шольцування засвідчують не лише формальну відповідність словотвірній моделі V + -нн(я), а й структурну, оскільки словотвірні процеси перебігають системно, не допускаючи лакуарності ланцюжка. Випущення однієї чи кількох ланок є радше закономірним і очікуваним під час творення інновацій, особливо в тих випадках, коли семантика базем не властива нормативному зразку. Водночас з'ясувати достеменно, чи були первинно лакуни, котрі швидко заповни-

лись, чи процеси перебігали системно від початку, не видається можливим.

Скажемо кілька слів і про таку особливість, як низька продуктивність творення відомісних інновацій шляхом осново- (чистого чи з одночасною суфіксацією) та словоскладання. За нашими спостереженнями, відповідний інструментарій актуалізується в особливих випадках, коли перед комунікантами постає потреба не просто в новій оригінальній з погляду форми або змісту одиниці, а певному символічному чи концептуальному понятті, що, вербалізуючись, стає носієм і виразником національного культурного коду, чітко маркує в межах опозиції «свій – чужий» реалії, називані однією чи обома базами, як питомо свої. Так, на початку повномасштабного вторгнення з'явилась ціла лінійка субстантивів, одним із мотиваторів яких був антропонім Бандера: бандеростайл, бандероланд, бандеростан, бандеромобіль, бандеробайк, бандероліт, бандерокоптер, бандерогусь, бандерокіт, бандеропес тощо. Беручи до уваги те, що сама лише згадка про постать Степана Бандери в тому чи тому вигляді виступає для росіян потужним тригером, мовці, залучаючи прізвище як мотиватор і комбінуючи його в такій ролі із іншими базами, постулюють свідомий, принциповий онтологічний і комунікативний розрив із росіянами, а також екзистенційну відмінність ментальних програм двох націй: «Бандеросмузі для путінських друзів» (фейсбук-спільнота «Незабутній Київ. Слава Україні», допис від 1.03.22); «Перетворив старенький “Москвич” на “Бандеромобіль” і віддав батькові на фронт» (Реально, допис від 4.08.22); «...бандерогусі з секретних лабораторій збивають російські літаки» (Український погляд, допис від 22.03.22).

Найбільш строкатий і різномірний зі структурно-семантичного погляду клас утворень становлять новотвори, спродуковані за незузальними зразками. З-поміж цих інновацій особливу роль відіграють гібриди, що поєднують елементи різних графічних систем чи етимологій: роззія, краЗСУнчики, ASMRестович ← ASMR (Autonomous Sensory Meridian Response) + Арестович. Абревіатура, що виходить до складу останнього новотвору, у перекладі позначає приємне фізичне відчуття у відповідь на зорові, слухові тощо подразники. Стимулом, що викликає позитивні емоції, відчутні на фізичному рівні, варто розуміти Арестовича, відомого оптимістичними прогнозами. Антропонім у структурі новотвору з легкістю зчитується, оскільки заміщення зазнала лише літера р, а початкова залишилась незмінною. Не менш екзотично виглядають телескопізми, що утворюються злиттям двох усічених основ та повністю чи частково поєднують значення всіх компонентів: розваляшка ← розвалюватися + Рашка. Специфіка цієї неолексеми й подібних до неї полягає в цілковитій залежності від контексту, поза яким зміст неможливо адекватно витлумачити: «А якщо Рашка розвалиться, то хто платитиме репарації??/ Розваляшка!» (телеграм-канал Євгена Карася, допис від 24.02.2023). Варто згадати й про інтервентну субституцію, адже, моделюючись за конкретним зразком під впливом аналогій і зазнаючи заміни компонентів у середині структури, з'являються інновації на кшталт Арестрелкович ← Арестович + Стрелков. Із позицій структури похідне цікаве збереженням базем у нетрансформованому вигляді з накладанням у спільному сегменті -ст-, а з погляду семантики – антагоністичною природою, адже Арестович асоціативно пов'язаний у мовців із оптимістичною риторикою, а Стрелков – песимістичною. Окремо звернемо увагу на субститути, утворені

трансрадикацією, тобто шляхом часткової або повної заміни кореня: Бульбашенко ← бульба + [Лук]ашенко; Змієбаївка ← Зміїний + [Чорно]баївка; карасьмент ← Карась + [харас]мент. На наш погляд, творення таких одиниць є одним зі способів сконденсованого опису багатовимірних явищ. Небезпідставно вважати ці інновації словами-покликаннями, що функціонують за принципом посилань в інтернеті та потребують для адекватного потракування відповідної фонової інформації.

Таким чином, реалії об'єктивної дійсності сьогодення продовжують упливати на динаміку лексико-словотвірних процесів у мові, що характеризуються високим ступенем неогенності. У межах інновацій провідна роль відведена субстантивам, до творення яких дедалі частіше залучаються мотиватори – власні назви. Як засвідчив аналіз, новотвори активно продукуються як за узуальними, так і незузальними зразками. У межах узуальних способів найбільшу кількість одиниць становлять суфіксальні похідні, а зазвичай високопродуктивне складання основ чи слів обмежується незначним переліком дериватів. Особливу роль у досліджуваних процесах відіграють формально-змістові паралелі зі структурно подібними лексемами загальномовного словника. Різномірний матеріал для вивчення дають відомі іменники, змодельовані за незузальними зразками. Такі лексеми незвичні за структурно-семантичною організацією та розкривають значення повною мірою в сумі контекстуальних смислів і фонових знань. Пропонована нами студія – окрема спроба проаналізувати структурно-семантичні відомі неолексеми в українському медіапросторі воєнного періоду, що, не претендуючи на вичерпність і категоричність висновків, репрезентує один із аспектів дослідження проблематики в царині неології, який наразі видається актуальним і перспективним та потребує подальшого розроблення.

Література:

1. Шахновська І. І., Загородна Л. Т. Українські та англійські оцінки неологізми, утворені на тлі політичних подій в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2022 № 57. С. 111–114.
2. Дюкар К. В. Незузальні субстантивні дериваційні моделі з абстрактним значенням у ліриці В. Голобородька та С. Сапеляка. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 66. № 1021. С. 196–201.
3. Семотюк О. Політичний медіадискурс і медіатизація політики як концепти політичної комунікативістики. Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 272–275.
4. Clyne M. (1980) Triggering and language processing. Canadian Journal of Psychology, p. 34.
5. Клименко Н.Ф., Карпіловська С.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
6. Карпіловська С. Незузальне словотворення : правила «гри без правил». Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. Т. 8. № 1. С. 106–117.
7. Стишов О. А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Біла Церква : Авторитет, 2019. 198 с. Кирилук О. Л. «Вогнехреще» або неологізми як відображення військового протистояння. Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство) Кіровоград : Лисенко В. Ф., 2015. Вип. 137. С. 52–57.
8. Колоїз Ж. В. Незузальне словотворення : [монографія]. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 156 с.
9. Вусик Г. Л., Павлик Н. В. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. Закарпатські філологічні студії. Вип. 23. Т. 1. С. 52–57.

Diukar K. Neosubstantive derived from proper names in the Ukrainian online media of the war period: structural and semantic aspect

Summary: The article highlights the issues related to the peculiarities of the structure and semantics of noun innovations of substantive origin, which emerged as a reaction of the linguistic community to Russia's aggression against Ukraine and are recorded in the Ukrainian-language online media space. The author emphasizes the fact that various aspects of neogenicity are the focus of attention of scientific communities around the world, but due to the specifics of the research object, this does not exhaust the variety of problematic and controversial issues related to it. The article emphasizes that the anthroponymicon, having long remained a conservative system, almost inflexible to changes and influences, has recently begun to enter into active word-formation relations. It is observed that the reasons for this dynamics often lie in the plane of extra-linguistic realities. The tendency to produce vidantropic noun derivatives based on both usual and non-usual patterns is recorded. It is pointed out that suffixation is the most productive method of derivative creation within the framework of the usual ways of creating derivatives. The formation of word-formation paradigms in which anthroponyms are the tops of word-formation nests and the zero tact in the word-formation chain is emphasized. It has been found that such paradigms are formed at a rather rapid pace when compared with the continuity of similar processes in previous periods. The specifics of motivators that cause various deviant manifestations in word formation are considered. The creation of derivatives with the help of non-usual tools is stated, which distinguishes the diversity and variety of means involved in derivation. The influence of analogies to similar in structural and/or semantic parameters common language derivatives is emphasized. The hypothetical polymotivation of some new words caused by the objective impossibility of recording all verbal realizations of «live» speech is noted. The author points out the demand for research devoted to the analysis of the structural and semantic specificity of new words in general and neosubstantives in particular on the basis of Ukrainian-language media content in order to comprehensively and more thoroughly study the speech artifacts of the period of conventional confrontation.

Key words: anthroponym, derivation, neolexeme, derivational base, formant, deviation.